

В.П. Харипончук,
студентка групи БЦІ-21
Л.М. Соколовська,
спеціаліст вищої категорії, викладач-методист
Житомирський агротехнічний коледж

Освітня діяльність Лесі Українки

Справжнє відродження української нації, розвиток українського шкільництва неможливі без повноцінної духовної присутності тих, хто зробив істотний внесок у вітчизняну й вселюдську культуру, національну педагогіку.

Яскравою сторінкою в історії української педагогіки є освітня діяльність та педагогічні погляди Лесі Українки (Лариси Петрівни Косач). Сьогодні ми відкриваємо нові ідеї в суспільній думці, пов'язані з іменем великої поетеси.

Багатогранний талант Лесі Українки виявився в найрізноманітніших сферах літературної праці – вона була ліриком, драматургом, прозаїком, літературним критиком, публіцистом, перекладачем, фольклористом.

Велика українська поетеса не залишила нам розгорнутого і систематичного викладу своїх педагогічних думок, проте освітньо-виховна діяльність Лесі Українки розвивалася за продуманими педагогічними принципами.

Провідним чинником формування педагогічних ідей Лесі Українки вважаємо родинне середовище Косачів-Драгоманових – української еліти, що ввїбрала для тогочасного суспільства гуманістичні погляди на виховання молодого покоління.

Тема нашого дослідження – освітня діяльність Лесі Українки. Дану проблему вивчали О. Бабишкін, М. Кармазіна, В. Струманський, І. Шиманська, Н. Шевченко, В. Смаль, О. Міхно та інші.

У 70–80-х рр. ХІХ ст. в Києві, як свідчить відомий український учений А. Кримський, виділялися три сім'ї інтелігентів – Лисенки, Старицькі й Косачі. Вони дбайливо вивчали народну творчість, розмовляли українською. Батько поетеси Петро Антонович Косач був людиною освіченою й культурною. Мати, Ольга Петрівна Косач, українська письменниця Олена Пчілка, була відомою діячкою українського культурно-просвітницького руху кінця ХІХ – початку ХХ століть. Багато писала для дітей, активно співробітничала в українському дитячому журналі "Дзвінок", видавала українською мовою журнал "Рідний край" (1908–1916 рр.), спеціально для дітей був призначений додаток до "Рідного краю" – журнал "Молода Україна" (1906, 1908–1914 рр.).

У родині Косачів, крім Лесі, було четверо молодших дітей, старша сестра піклувалася про менших братів і сестер. У 12 років Леся з недитячою серйозністю береться перекладати разом з братом Михайлом "Вечера на хуторі близ Диканьки" М. Гоголя, які під назвою "Вечорниці М. Гоголя" вийшли з друку в 1885 р.

"Передчасно було б говорити про свідому освітню спрямованість ранньої діяльності Лесі Українки", – так зазначає І.Ф. Шиманська, дослідниця педагогічної діяльності Лесі Українки. "Основними напрямками освітньої роботи великої поетеси були: навчальна, репетиторська і методична. Сама вона

освіту отримала самотужки, під керівництвом матері Олени Пчілки і дядька Михайла Драгоманова. Це і сформувало об'єктивні погляди на науку, релігію, громадське життя та інше" [6, с. 48]. І на цьому ґрунті сформувалися напрямки освітньої роботи, визрівали педагогічні погляди. "Різнобічна ерудиція, природні педагогічні здібності та уважний аналіз змісту роботи тогочасних шкіл, гімназій і методики "домашнього навчання та виховання" дали змогу тривалий час досить ефективно працювати на ниві освіти", – стверджує професор В. Струманський.

Перша педагогічна практика – це навчання і виховання молодших рідних та двоюрідних братів і сестер (у сім'ї Косачів жив молодший син М. Драгоманова Зоря (Светозар); деякий час – тітка Саша (О.А. Косач-Шимановська) з синами Антоном і Павлом). Уся педагогічна діяльність розпочалася саме з "родинної педагогіки".

Обдарована тонким психологічним чуттям Леся Українка розуміє інтереси дітей різного віку, вміє їх поважати, звертає увагу на шкільне товариство двоюрідного брата, бо розуміє, що в психологічному формуванні особистості це є важливим фактором, із задоволенням повідомляє М. Драгоманову, що Зоря вчитиметься в одному класі з Лисенковим хлопцем і "певне будуть товаришувати" [1, с. 321]. Переконана, що лише школа чи гімназія розвиває навички колективіста, "привчає до товариства" [1, с. 138]. І якщо ці якості колективіста не сформовані в школі чи іншому навчальному закладі в дитячі та юнацькі роки, то здебільшого людина залишається самотньою.

У своїй освітянській діяльності була надто відповідальна. "Цьому передувало шкільне вивчення практики роботи школи, гімназії, тривалі консультації з народними вчителями, прогресивними представниками української громади; ознайомлення з різними програмовими джерелами та публікаціями науково-методичного спрямування" [6, с. 49].

Дружба з народною вчителькою з Гадяча А.С. Макаровою сприяла розумінню педагогічних принципів, формуванню професійно-ділових якостей учителя.

"Серед педагогічних поглядів Лесі Українки центральне місце займало переконання в тому, аби дитина з допомогою наставника сама виробляла собі світогляд" у результаті навчання і виховання, – звертає увагу В.П. Струманський. Для цього потрібно, щоб учні читали не тільки основну літературу (підручники), а й додаткову. Леся Українка була прикладом для своїх вихованців. Сестра Ольга згадує, що Леся вміла "своїми оповіданнями, казками розважити старшого, мінорно настроєного, і заспокоювати та вкоськувати молодшого, упертого та невгамовного" [7, с. 70–74].

Стан початкової освіти того часу тривожив Лесю Українку. Була переконана, що вчитель не тільки повинен навчити дітей читати, а й розуміти зміст прочитаного. У 1895 році в опублікованій статті "Школа", у журналі "Народ", у нарисі про стан початкової освіти вона писала: "Цього замало. Головне – навчити розуміти прочитаний текст, його зміст, логічну думку, бачити те, що впливає з контексту прочитаного" [6, с. 140]. Недостатньо

навчити читати й писати, як вважала Леся Українка, бо такий підхід до навчання не забезпечить реалізацію програми самоосвіти й самовиховання особистості.

Велику увагу приділяла дитячому читанню. Її хвилювало те, що дуже мало творів для дітей українською мовою. Лише у Львові видавався дитячий журнал "Дзвінок". У журналі "Ілюстрована бібліотека для молодіжкі, міщан і селян", який виходив у Чернівцях було надруковано вірш Лесі Українки "Тішся, дитино" під назвою "Руській дитині" та оповідання "Лелія". Ряд творів для дітей, зокрема "Вишеньки" і казку "Біда навчить", з'явилися у "Дзвінку".

Дитяча книжка повинна мати світоглядний зміст і певне практичне значення, вважала письменниця, а не бути "скучною і сухою брошуркою" [1, с. 215, 222]. Леся Українка була проти таких книжок, які орієнтували лише на пасивне сприйняття дійсності та узгодження навколишнього життя з "життєм святих", що ніби "розвивав у народі дух героїзму". "Якби я могла, – писала вона в листі до М.П. Драгоманова, – то я б віником вимела усе-то "героїчне...", я про сі речі не можу спокійно говорити, бо мене болить, коли я про се згадую..." [1, с. 63].

Практичним наслідком цієї діяльності стало укладання збірників "Дитячі ігри, пісні та казки Ковельського-Луцького і Новгород-Волинського повітів Волинської губернії" (1903 р.), "Народні мелодії з голосу Лесі Українки", написання творів для дітей (цикл поезій під назвою "Дитяче").

У своїх публіцистичних творах, рецензіях та відгуках поетеса звертається до всієї громади вчителів України: забезпечити підготовку молоді до життя на засадах принципів широкого пізнання навколишнього світу; виховання в дитини високої моральності, пробудження й розвитку національної самосвідомості й виховання учнів у дусі поваги і дружби між народами, які Леся Українка сповідувала сама.

Просвітницька діяльність письменниці найяскравіше виявилася в її перекладацькій роботі. Перші, ще учнівські спроби Лесі (під керівництвом матері Олени Пчілки) – це "Вечорниці на хуторі під Диканькою". До книжки увійшли "Передмова Панька Рудого", "Запропаща грамота", "Зачароване місце". Пізніше переклала українською мовою уривок із поеми А. Міцкевича "Конрад Валленрод" – "Вілія, що наші струмочки приймає" (1885 р.), третю і п'ять рядків четвертої пісні Гомерової "Одіссеї" (1888 р.). У 1888–1890 рр. переклала 92 вірші, що увійшли до книжки "Всесвітні твори. Книга пісень Гайнріха Гайне. Переклад Лесі Українки та Максима Славинського, Львів, 1892" [7]. Перекладає українською мовою В. Гюго, І. Тургенєва, С. Надсона, Д. Байрона, В. Шекспіра, Данте та інших, але тільки окремі твори.

Поетеса дуже любила дітей, розповідала їм казки, співала народних пісень, показувала народні ігри. Організовувала для дітей шевченківські вечори, домагалася серйозного ставлення до участі в них, вивчала з ними вірші, допомагала старшим дітям складати "слово про життя Шевченка". У родині композитора М.В. Лисенка брала участь у постановці опер "Коза-дереза", "Пан Коцький", "Зима і Весна", виступаючи в ролі режисера, костюмера, декоратора, суфлера; за власними ескізами шила вбрання для героїв опер, повторювала з

дітьми найскладніші сцени, виявляючи велику терплячість і педагогічний такт. Лагідність і витриманість не залишили поетесу й тоді, коли вона тяжко хвора, проводила заняття з одним із своїх учнів (Миколою Охріменком) під час перебування в Єгипті (1909–1910 рр.), навчала його впродовж п'яти місяців. Заняття з ним складалося з двох частин: одна повністю відповідала програмі гімназії, друга – це були бесіди, оповідання про минуле. Лариса Петрівна прагнула того, щоб учень зрозумів справжню ідейну спрямованість літературних творів, які в гімназії трактувалися згідно навчальних програм. Під час перебування в Єгипті поетеса, вивчивши арабську мову, навчала грамоти двох арабських хлопчиків – Мухамеда і Саїда. За цією роботою бачив її історик Д. Яворницький, що був захоплений успіхами, яких вона досягла, навчаючи їх. "Арабчата, – пише він, – були надзвичайно вродливі, розумні й симпатичні: вони легко засвоювали знання, яке так щедро, з любов'ю віддавала їм наша поетеса [6, с. 41]. "У зв'язку з такими думками поетеси доречним видається сказати, – говорить дослідник, – про елементи педагогіки співробітництва, які на сьогодні часом іменуються під терміном "новації", про те, що більше ста років тому Леся Українка наголошувала, що це – рядова норма роботи вчителя з учнями" [6, с. 50]. Письменниця вважала, що учитель – це старший товариш, щирий друг і порадник, але для цього потрібно бути професіоналом, тобто доступно і науково викладати свій предмет, вміти зацікавити учнів, збудити інтерес до вивчення того чи іншого предмета. Учителем може називатися лише та людина, яка служить зразком, прикладом для учнів, виховує їх, орієнтує на справжні цінності життя. Саме образ такого вчителя створює письменниця в п'єсі "У пущі", який не лише передає свої професійні знання й вміння скульптора учневі, а й щиро вболіває за обриси формування, "ліплення його душі" [6, с. 50].

Не можна не згадати написаний нею підручник "Стародавня історія східних народів", над яким Леся Українка працювала понад 20 років. Навчальний матеріал подається логічно. Кожна з шести частин книги починається описом природного оточення певного народу, оглядом його політичної та соціально-економічної історії. Після усвідомлення даної інформації пропонується розповідь про звичаї, вірування, побут, традиції. Вагоме місце в підручнику займає аналіз джерел. Жоден історичний факт Леся

Українка не згадує без точного посилання на джерело, що підтверджує наукову принциповість. Серед важливих джерел пізнання історії народу автор називає мову й усі види словесної творчості [2]. "Вдачу, думки та світогляд народу найбільше видно з його віри та мови, бо в їх одбивається все, що думають люди

про природу і про самих себе" [6, с. 17]. Звісно, слід зауважити, що підручник відповідав вимогам того часу, тобто він відповідав тогочасним принципам навчання.

Зауважимо, що Леся Українка не писала педагогічних трактатів з методики навчання та виховання, організації навчально-виховного процесу. Проте завдяки своїй сім'ї, тому оточенню, в якому вона зростала і виховувалась,

упродовж свого життя творила свою педагогічну систему, утверджувала принципи педагогіки життя, родинної народної педагогіки.

За переконанням письменниці, рідна культура, наука, духовність, кращі здобутки культур інших народів становлять основний національний і загальнолюдський зміст освіти й виховання. Отже, такою постає перед нами Леся Українка як педагог. Людина з добрим, чуйним серцем, непримиренна до кривди й зла, розумний і вдумливий наставник, справжній майстер педагогічної справи.

Джерела та література

1. Леся Українка. Твори в 10 томах. Київ: Дніпро, 1963 – 1965.
2. Міхно О. Освітня діяльність і педагогічні погляди Лесі Українки. Українська мова та література в школі. 2011. № 1.
3. Москаленко М. Нариси з історії українського перекладу. Київ: Всесвіт, 2009.
4. Смаль В. Леся Українка і народна освіта. Київ: Радянська школа, 1971. № 2.
5. Носенко Ю.М. Спогади про Лесю Українку. Київ: Радянська школа, 1963.
6. Струманський В. П. Педагогічні погляди Лесі Українки. Початкова школа. 1996. № 2.
7. Шиманська І. Ф. Леся Українка про освіту і виховання. Київ: Радянська школа, 1973.